

DOI 10.32782/2224-0926-2022-1-43-7

Володимир Грабовський
голова Дрогобицької організації НСКУ,
викладач,
Дрогобицький музичний коледж ім. В. Барвінського

«АПОФЕОЗ ВІЙНИ» І РОСІЙСЬКО-СОВЕТСЬКА ПІСЕННІСТЬ

У статті надано тлумачення терміну «апофеоз». Досліджено на конкретних фактах становлення від російського військового до діяча культури і мистецтва. Проаналізовано тему війни у пісенній творчості в советський період. У дослідженні також розповідається про появу «масової пісні» в ССРСР, наведено її витoki та надано характеристику. Зазначено, що музичні якості советської пісні – це конгломерат широко розповсюджених у минулі віки музичних «фразем». Також встановлено, що останнім часом у ЗМІ з'явилося чимало достовірних фактів безсоромного «запозичення», вірніше, крадіжок чужих пісенних артефактів, як-от, пісня УНР «Повстань, народе мій» «перетворилася» у відому з перших днів німецько-совецької війни – «Священную войну» Александрова на слова Лебедева-Кумача. Зазначено, що пісенність «руського міра» – зручний і поширений інструмент панівної ідеології, що сприяв безперервній милітаризації свідомості громадян цієї країни.

Ключові слова: апофеоз, війна, мистецтво, ідеологія.

Загальновідоме тлумачення терміна «апофеоз» має давню історію. Із грецької перекладається як «обожнення/обоготворення». У процесі історичного розвитку цей термін набув переносного змісту, нерідко цілком протилежного або негативного до початкового культового контексту. У музичному мистецтві цим поняттям означали заключну, переважно масову сцену в оперових виставах, де зазвичай вона мала прославно-вручистий характер, як у ліричних трагедіях Ж. Б. Люлі чи в опері «Жінь за царя», більш відомій в авторській назві М. Глінки – «Іван Сусанін».

Допитливий політолог-публіцист Віталій Портников у квітні цього року опублікував промовистий і цікавий нарис «Апофеоз війни», в якому за основу взяв опис відомої картини російського художника-баталіста Васілія Верещагіна. На цьому полотні мистець-реаліст зобразив купу людських черепів у якійсь азійській пустелі, над якою літають зграї ворон. Сучасний журналіст у «Збручі» вичерпно описує історію цієї картини, негативне сприйняття її в минулому російським імператором та придворними і в сучасній РФ. Водночас В. Портников прослідковує музичну «інтерпретацію» іншого воєнного полотна В. Верещагіна – романсу «Забутий», написаний російським композитором М. Мусоргським (на полотні – тіло вояка і знову над ним згряя хижих птахів) Продовженням цієї актуальної для сьогодення теми є спроба доповнити її правдивими фактами та усунути певні публіцистичні упущення.

У російській ментальності культ милітаризму, війни і взагалі військової сфери віддавна займав і продовжує займати виняткове місце. Не торкаючись багатьох сфер соціуму Росії стосовно зазначеного фактору – війна і військова сфера! – варто підкреслити, що даний культ широко втілювався в родинних традиціях, освіті, суспільному житті та в цілому у політиці імперії. Чимало російських діячів культури і мистецтва свою освіту розпочинали власне у військових навчальних закладах. А вже згодом, виявивши мистецькі чи інші уподобання, напр., в літературі, музиці, пластичних видах тощо, продовжували свою діяльність вже в обраному напрямі гуманітарної (чи іншої) сфери. Так чи інакше, початкові

військові навиків більшою чи меншою мірою знаходили мистецьке втілення у творчості. Ця тема потребує особливої уваги і ретельного дослідження; у цих рядках обмежусь лише вибірковими фактами та спостереженнями. Відомо, що деякі російські композитори свій життєвий шлях розпочинали, власне, як майбутні офіцери. Композитор Цезар Кюї вчився у військово-інженерній академії; більше того, свою музичну творчість зумів успішно поєднати з посадою інженер-генерала, професора цієї академії. Ніколай Ріmsкий-Корсаков, народжений у дворянській сім'ї, в юному віці вступив до петербурзького морського корпусу, після закінчення якого три роки плавав по морях та океанах світу на кліпері «Алмаз». Модест Мусоргський у 13-річному віці теж розпочав навчання у школі гвардійських підпрапорщиків; після завершення навчання був зачислений в офіцери, але через 2 роки вийшов у відставку. Очевидно, що тема війни і – ширше – тема людських страждань в його музиці згодом знайшла винятково важливе місце.

Вищезгаданий дуалізм – війна і мистецтво – знайшов також місце в житті художника-баталіста. В. Верещагін, маючи військову освіту, був блискучим вояком, брав участь у численних походах «прірацівання» російською імперією східних територій. (Щодо ж західних військових акцій, то вони інтерпретувалися, як «братня допомога», приміром російсько-турецька війна 1877–1878 рр., у якій декларувалася допомога «братам-болгарам», що потім на довгі роки продовжувалося в політиці СССР та РФ). Одним із численних воєнно-мистецьких походів живописця була участь у Туркестані: в час цієї завойовницької війни імперії (1871–1874) відбулося захоплення та розорення регіонів, що згодом стали державами центральної Азії. Художник створив низку реалістичних полотен «туркестанської» серії – «Панихида», «Переможені», «Смертельно поранений», «Забутий» та ін. До речі, життя художника-баталіста В. Верещагіна обірвалося трагічно: загинув у час російсько-японської війни в 1905 році при вибуху броненосця «Петропавловськ».

Не відомо, що стало первинним імпульсом до створення солоспіву «Забутий» – вірш А. Голєніщева-Кутузова чи реалістичне полотно художника під цією ж назвою? Граф Асеній Голєніщев-Кутузов жваво цікавився образотворчим мистецтвом, був відомим поетом. Військова тема, як і образи насильства, можливо, були йому близькі. Підтримуючи тісні контакти з людьми літературно-мистецького кола, не мінав виставок пластичного мистецтва, як і літературні вечори.

Картина «Забутий» справила на поета особливе враження і викликала до життя вірш, що зацікавив М. Мусоргського. Композитор був знайомий з поетом, на його слова він склав низку солоспівів. Романс «Забутий» отримав визнання й поширення і, хоч «не сподобався» імператорові та його оточенню, проіснував довго. У советський період у мистецьких навчальних закладах розділ вивчення творчості М. Мусоргського поповнювався аналізом романсу «Забутий», хоч при цьому не акцентувалося, звичайно, на сутності загарбницьких воєн імперії та їхніх жажливих наслідків.

***

Тема війни у пісенній творчості, ясна річ, не припинялась у советський період. Сучасним продовженням російських пісень II Світової війни (у советській інтерпретації – «великої атєчественной») буде розповідь про російського співака, передчасно померлого, Дмитрія Хворостовського (1962–2017). Свій вокальний хист цей співак довершено виявив в оперовому жанрі: його співом захоплювались у багатьох містах західного світу. Крім партій у творах кантатно-ораторіального жанру (Д. Шостаковіч, Г. Свірідов) – чільні баритонові партії в операх «Весілля Фігаро», «Пуритани»,

«Любовний напій», «Травіата», «Трубадур», «Паяци» та ін. Але певні обставини характеру – родинні традиції чи «проблиски» російського менталітету – спричинилися до того, що він був продуктивним і виразним виконавцем пісень про війну. Жоден концерт «победобесія» (до 9 травня) найвищого урядового рівня в РФ не обходився без участі Д. Хворостовського. Вже важко хворий, у травні 2017 року, він самовіддано співав про «Катюшу», «Тьомную ночь», «Вот солдаты идут», «Дорогі», «Журавлі», «Последній бой», «На безимянной висоте»...

В цьому ж ряді, з цією ж темою – російські пісні на військову тему – вже зовсім сьогодні чудово вписується сучасна співачка, зірка «русского рока» Єлена Хрульова (Вайонга). Той самий репертуар і, звичайно, лейтмотив – «ми за ценою не пасти́м». Ці рядки пишуться в час жорстокої, брутальної і безглуздої війни РФ проти України, і коли слухаєш і майстерно, зрештою, написані советськими композиторами пісні, – мимоволі концентруєш увагу на окремих рядках пісень про «опальонную степь», «рощу, которая димилась», «нас оставалось только троє» і про журавлів, у яких перетворилися солдати, що непрохано зайшли на чужу землю – проводиш логічні паралелі.

***

Продовжуючи імперські традиції російського мілітаризму, СРСР усіляко їх доповнював і розвивав у всіх жанрах літератури і мистецтва. Музична культура в різних її жанрових, видових втіленнях, зрозуміло, була включена в цей процес. У царині музики особливим витвором советської ідеології є т. зв. «масова пісня». Ідеологічно заангажовані дослідники, відзначаючи «общезначимость» цього жанру, знаходили його коріння в європейській музиці, залучаючи імена відомих композиторів, напр., Г. Айслера, А. Онеггера. Простота форми, доступність музичної мови масових пісень у сукупності з ідеологічними скеруваннями робили їх максимально зрозумілими і прийнятними. Додатковим «стимулом» популярності цих пісень, крім побутоволіричних тем та образів, звичайно, було широке впровадження у сферу понять «общенародного» змісту – інтернаціональні проблеми, захист пролетарсько-селянської країни від численних ворогів, соціалістичні новобудови і теми війни. Вся історія СРСР була озвучена масовою піснею, і якщо в 20-х роках ці пісні наповнювалися самодіяльною творчістю, то згодом ситуація докорінно змінилася: до творення пісень були залучені професійні композитори і поети. Гасло «нам песня строить і жить памагает» пронизувало пісенність у найширшому тлумаченні. До 40-річчя жовтневого перевороту 1917 року «государственное музыкальное издательство» у Москві спромоглося випустити у світ антологію советської пісні у п'яти випусках. Власне п'ятий випуск у згаданому видавництві вийшов друком в 1959 році під промовистою підназвою «Русские советские песни». В редакційній колегії – поети, композитори, музикознавці – яскраві представники соціалістичного реалізму – А. Новіков, Л. Ошанін, І. Нестьєв та ін. Цей випуск антології подає майже 80 зразків російської советської пісні, хронологічно обмежений роками 1945–1957. Післямова А. Сохора (до IV та V випусків) висвітлює повоєнний період «розвитку нашої країни, охоплює роки, насичені подіями величезного, воістину всесвітньо-історичного значення...» (с. 318). Відданий співець соціалістичної доби щиро описує «боротьбу за мир», «дружбу советського народу з народами соціалістичного табору» (!), «молодих покорителів цілини» і багато пісень «просто» про любов. Не можна не помітити, що майже половина пісень цього випуску антології відлунює воєнними образами та інтонаціями. Самі назви говорять виразно: згадані вище «Дороги», «В далі от родимой землі», «Матроскіє ночі», «Вернулся я на родину», «Гвардейская полька», «Марш

нахімовцев» і т. д. Звісно, тема війни в цих творах відлунює багатолико, нібито огортається зрозумілими людськими образами природи, суму та переживань героя за родиною, коханою з робітничого селища чи колгоспу. А. Сохор промовисто проголошує основну ідею пісень антології: «На весь голос застерегти людство від загрози нової війни, пробудити недремність до намірів імперіалістів» (с. 320). Поетичний зміст багатьох творів, як завжди, поповнювався ліричними рядками зрозумілих картин. Можна би було долучити десятки прикладів мілітаристських «відлунь» у піснях, завуальованих близькими образами, доступними для широких мас советського народу, що його характеризують нині в РФ як «глибинний народ». П'ятий випуск антології завершує пісня Д. Шостаковіча на слова Є. Долматовського «Родина слішить», в якій є промовисті рядки, що не потребують коментарів:

*Родина слішить, Родина знаєт,
Как нелегко ее сын побеждает,
Но не сдается
Правый и смелый!
Всею судьбой своей ты утверждаешь,
Ты защищаешь мира великое дело!*

Щодо музичних якостей советської пісні, то це – конгломерат широко розповсюджених у минулі віки музичних «фразем». У них відчутні впливи російських романсів минулих десятиріч, також окремі інтонації побутової міської чи селянської пісні, використано також елементи плясових та «частушечних» мелодій у тотальному мажоро-мінорі з відповідною гармонізацією. Щоправда, А. Сохор в окремих творах знаходить запозичення з музичних культур інших країн і народів. Але його твердження про советську пісенність, в якій вони поєднуються і творять «атечественні національні елементи музикального стилю», не витримує критики (с. 324).

Зрозуміло, тут неможливо охопити різновиди російсько-советської пісенності, що виходять за межі воєнної теми Проте показово-декларативною можна вважати пісню «Хотят ли русские войны», створену Е. Колмановським на слова Є. Євтушенка 1961 року. Як описують дослідники, ініціатором її творення став відомий советський співак та актор Марк Бернес: він звернувся до свого знайомого, молодого поета Є. Євтушенка з пропозицією створити текст саме такої пісні. Майже блискавично поет склав два куплети, але М. Бернес наполягав на написанні ще одного – 2-го куплету, що й було виконано. Щось подібне було й з творенням мелодії: співак забракував перший варіант, але невдовзі все було швидко зроблено: пісня «пішла», її підхопили й співаки, й ансамблі (крім самого М. Бернеса, який був першим виконавцем, – хор Пятницького, «краснознам'яний ансамбль»...). В стилі «миролюбної» політики СРСР її поширили в Європі, в т. числі й на західні країни (іноземними мовами її виконував Георг Отс). Але вперше вона була виконана у 1961 році перед XXII з'їздом КПСС. Власне у згаданому 2-му куплеті є слова: «Не только за свою страну/ Солдаты гибли в ту войну...». Ключові слова, що присутні в десятках советських пісень – зразки «руського новоязу», що мову війни змінював на мову «миру», «братерства» і т.п. У квітні 2022 року німець Ян Бюмерман в контексті агресії РФ проти України. Одне слово, «Meinst du di Russe wollen Krieg».

***

Російська пісенність має чимало виразних, не лише з мистецького погляду, сторінок. Останнім часом у ЗМІ з'явилося чимало достовірних фактів безсоромного «запозичення»,

вірніше, крадіжок чужих пісенних артефактів. Не обійшлося без українських пісень, напр., періоду I Світової війни, тобто унікальних пісень українського січового стрілецтва, УНР чи пізніших. Не заглиблюючись надто у цю мало досліджену сферу, висловлю припущення, що низка цих пісень, «переіначених» у відповідному ідеологічному контексті, широко виспівувалися на просторах ССРСР вже як російські. Лише один приклад: пісня УНР «Повстань, народе мій» «перетворилася» у відому з перших днів німецько-совецької війни – «Священную войну» Александрова на слова Лебедева-Кумача...

На завершення потрібно додати, що пісні мілітарного змісту мають своє місце, напевно, в різних державах світу і вони відігравали свою потрібну роль: підсилювати патріотичні почування народу. Але інакше в Росії, де в державній політиці мілітарно-військовий чинник був одним із основних, а російська кадрова армія цієї держави завжди була найбільшою у Європі. Повертаючись до теми власне пісенності «русского міра», варто додати, що, крім іншого, ця музика загалом була зручним і поширеним інструментом панівної ідеології. Завдяки своїй доступності, простоті музичних засобів і, головне, словесній наповненості відповідними темами і образами пісні ставали згаданим «новоязом» кремля, що сприяв безперервній мілітаризації свідомості громадян цієї країни. Антилогія, відвертий оксюморонізм у використанні протилежних за змістом понять, коли боротьба за мир перетворювалася в агресивні військові акції, дружба й братерство – у братовбивчі війни, відповідні військові «додатки» в ліричних піснях тощо підтверджуються історією Росії впродовж минулих років і в сьогоденні, зрештою, не лише пісенною творчістю...

Volodymyr Hrabovskyi. “The Apotheosis of War” and Russian-Soviet songwriting

The article provides an interpretation of the “apotheosis” concept. Based on the concrete facts, it was studied the formation from a Russian military man to a figure of culture and art. The war topic in songlike oeuvre during the Soviet period was analyzed. The article also refers to the emergence of “mass song” in the USSR, its origins, and characteristics. It is noted that the musical qualities of the Soviet song are a conglomerate of musical “phrases” widely spread in past centuries. It is established that in the mass media there have recently appeared reliable facts of shameless “borrowing”, or rather theft, of other people’s song artifacts, for example, the song of the Ukrainian People’s Republic “Revolt, my people” “turned” into a well-known song from the first days of the German-Soviet war – Aleksandrov’s “Holy War” with lyrics by Lebedev-Kumach. The author emphasizes that the signing art of the “Russian world” is a convenient and widespread tool of the ruling ideology, which contributed to the continuous militarization of the consciousness of the citizens of this country.

Key words: apotheosis, war, art, ideology.

